

RIIKKA ROSSI

Maailmanparantaja on aina epämurkava

– Kirjallisuudesta ja negatiivisista tunteista

”Aliide Truu tuijotti karpästä ja karpänen tuijotti takaisin. Sen silmät pullottivat ja Aliidea etoi. Raatokarpänen. Harvinaisen iso, äänekkäs ja innokas munimaan. Se vaani pääsyä keittiöön ja hieroi siipiään ja jalkojaan kamarin verhossa kuin valmistautuen aterioimaan. Lihan perään se oli, lihan eikä minkään muun.”
Sofi Oksanen, *Pubdistus* (2008)¹

Kaunokirjallisuutta voi pitää erityisen affektiivisena kielenkäytön lajina, joka hakee kielteisistä tunteista koskettavuutta ja kumousvoimaa. Kirjallisuus paitsi kuvaa ja herättää tunteita, se myös muokkaa ja muovaa tunteita rakentamalla tunneyhteisöjä ja vaikuttamalla yhteisöjen tunnerakenteisiin.² Kirjoituksessani pohdin kaunokirjallisuuden kuvaamia ja herättämiä kielteisiä tunteita ja kysyn, millaista kulttuurista ja yhteiskunnallista työtä negatiiviset tunteet taiteessa tekevät. Tarkastelen erityisesti inhon tunteen tehtäviä kriittisen realismin keinona.

Tunteiden tutkimuksesta on viime vuosina tullut uudella tavalla ajankohtaista, kun eri tieteenaloilla on alettu korostaa tunteiden sosiaalisuutta ja yhteisöllistä luonnetta. On tutkittu jaettuja ja kollektiivisia tunteita, tunteiden intersubjektiivisuutta ja historiallisia tunneyhteisöjä sekä tunteiden ilmaisen ehtoja ja ilmaisia sääteleviä sosiaalisia normeja.³

Tunteiden sosiaalinen rakentuminen on myös Sara Ahmedin hiljan suomennetun *Tunteiden kulttuuripolitiikan* (2004; suom. 2018) keskiössä. Tämä tunnetutkimuksen nykyklassikko ravistelee monia tunteen käsitteeseen edelleen liittyviä myyttejä. Ahmedin ajatus tunteista julkisina, ruumiillisina ja kansalaisyhteiskuntaa rakentavina haastaa konventionaalista käsitystä tunteista yksilön sisäisinä tiloina. Ahmedin fenomenologisessa, kehollisuutta ja sosiaalisuutta korostavassa luennassa tunteiden rajoja kyseenalaistava, subjektien ja objektien välillä liikkuva ”tahmaisuus” on olennaista: tunteet merkitsevät objekteja, jotka herättävät tunteita ja liimaavat niitä yhteen. Tunteet eivät paikannu ja palaudu yksiselitteisesti yksilöön, tunteen objektiin, keholliseen kokemukseen tai yhteiskuntaan vaan emootiot muokkaavat näitä rajapintoja.⁴ Mutta juuri tämä ambivalentti liikkuvuus tekee tunteista vaikeasti hallittavia ja poliittisesti merkittäviä.

Tunteiden sosiaalisuutta voidaan lähestyä eettisen emootioiden teorian, empatian, myötätunnon ja muiden positiivisina pidettyjen tunteiden näkökulmasta⁵. Ahmedin luennassa kiinnostavaa ovat negatiiviset tunteet,

joihin *Tunteiden kulttuuripolitiikka* tarttuu: kivusta häpeään, pelkoon ja inhoon. Kielteisiä tunteita on yleensäkin tutkittu kulttuurintutkimuksen ja feminististen tutkimuksen piirissä, johon niin sanotun affektitutkimuksen tradition, kuten Deleuzen Spinoza-luentoja ja fenomenologian, ohella ovat vaikuttaneet psykoanalyttisen perinteen ahdistuksen, inhon ja häpeän teemat. Kysymys tunteen positiivisuudesta tai negatiivisuudesta on itsessään moniulotteinen ja se, tulkitaanko jokin tunne positiiviseksi vai negatiiviseksi, riippuu paljolti määrittelykriteereistä⁶. Tunteen negatiivisuutta voidaan tarkastella esimerkiksi subjektiivisen mielihyvän, tunteen sosiaalisten ja moraalisten seurauksien tai tunteen valenssin näkökulmasta⁷. Esimerkiksi kansanpsykologisesti myönteiseksi tunteeksi ymmärretty rakkaus voi ilman vastavaroista tunnetta muuttua kärsimyksiksi – ja rakkauden nimissä voidaan myös manipuloida tai tehdä syrjivää politiikkaa.

Tunteiden kulttuuripolitiikassa Ahmed tarttuukin tähän rakkauden ambivalenttiin luonteeseen ja tutkii rakkauden sosiaalista merkitystä tunteena, jota voidaan käyttää paitsi kuulumisen myös ulossulkemisen mekanismina. Esimerkiksi populistisessa kielenkäytössä rasismi voidaan naamioida isänmaanrakkaudeksi: en vihaa toisia vaan rakastan maatani.⁸ Positiivisten tunteiden käyttöä eriarvoistavan politiikan välineenä Ahmed jatkaa myös *The Promise of Happiness* (2010) -teoksessa, joka tarttuu kriittisesti 2000-luvun onnellisuushypetykseen: tarinaan onnellisuudesta kunnon kansalaisen ja hyvän

ihmisen mittana. Onnellisuusteollisuudesta on tullut osa tunnehallintoa jatkuvaan (talous)kasvuun ja rajatomaan vapauteen uskovassa maailmassa. Hyvinvoinnin ja onnellisuuden puolesta puhuvat usein etuoikeutetut ja kielteisistä tunteista puhuminen nähdään konsensusta rikkovana pessimisminä.⁹

Taide ja negatiiviset tunteet

Kirjallisuudentutkijan näkökulmasta kielteiset tunteet, kuten inho, pelko, suru tai häpeä ovat erityisen kiinnostavia. Taide on ihmiselämän aluetta, joka ei naamioi tai kätke ahdistaviksi koettuja tai epähienoina pidettyjä kielteisiä tunteita ja siivoa niitä onnellisuuspuheen tieltä vaan pikemminkin nostaa ne jalustalle ja hakee negatiivisista tunteista taiteen koskettavuutta ja kumousvoimaa. Jos filosofia ei Ahmedin mukaan ole riittävästi kysynyt, mitä on onnettoman oleminen, kirjallisuudessa konfliktien ja kärsimyksen kuvaaminen on miltei oletusarvo. Esimerkiksi Sianne Ngain mukaan kirjallisuus tarjoaa ihanteellisen tilan kielteisten tunteiden pohdinnalle. Teoksessaan *Ugly Feelings* (2005) Ngai tarkastelee muun muassa ahdistusta, ärtymystä, kateutta ja inhoa modernissa taiteessa, jota modernin lumon sijaan leimaa usein antimoderni asenne, tyytymättömyys ja pettymys nykyaikaan.¹⁰ Ngain tarkastelemien tunteiden ”rumuus” liittyy paitsi kielteisiin ja epämiellyttäviin tunnekokemuksiin, myös niiden luonteeseen epämääräisinä ja pitkittyneinä, kulttuurisesti vähäarvoisina ja jopa epämoraalisina pidettyinä tunnetiloina. Toisin kuin häpeän tai suuttumuksen kaltaisilla ”arvokkaina” pidetyillä negatiivisilla tunteilla, niin sanotuilla rumilla tunteilla ei ole potentiaalisesti moraalisesti jalostavaa vaikutusta. Ngai lähestyy tunteita epätarkkoina ja jäsenytymättöminä tuntemuksina ja tunnelmina (*Stimmung, mood*), jotka eivät kohdistu mihinkään yksittäiseen objektiin. Kaunokirjallisen teoksen yhteydessä on kyse myös taideteoksen kokonaistunnelmasta, emotionaalista sävystä, joka ei palaudu henkilöiden tunteisiin tai lukijan kokemukseen.

Fiktiossa negatiiviset tunteet kytkeytyvät taidekokemuksen herättämiin esteettisiin tunteisiin. Aristoteleen mukaan järkyttävien tapahtumien esittäminen herättää tunnetusti katsojissa säälän, pelon ja mielihyvän tunteita ja johtaa kathartiseen tunteista vapautumisen kokemukseen. Tätä estetiikassa ja poetiikassa pitkään tunnettua tragedian paradoksia on viime aikoina tutkittu myös empiirisesti. Winfried Menninghaus tutkimusryhmineen on tarkastellut kielteisten tunteiden ja mielihyvän yhteyttä ja esittänyt, että kielteiset tunteet eivät ole ominaisia vain tragedian ja kauhun kaltaisille lajeille vaan jopa kaikelle taiteelle.¹¹ Taidekokemuksen herättämä mielihyvä, liikituksen tai koskettavuuden tunne on Menninghausin mukaan yhteydessä surun ja inhon kaltaisiin negatiivisiin tunteisiin. Liikuttaminen, taiteen herättämä esteettinen tunne on intensiivinen kokemus. Kielteiset tunteet ovat tyyppillisesti intensiteetiltään voimakkaita ja usein kokonaisvaltaisen ruumiillisia koke-

muksia, jotka voivat tukea esteettisen mielihyvän syntyä. Negatiivisilla tunteilla on myös kiinteä yhteys muistin ja havaitsemisen kognitiivisiin toimintoihin: lukijalle kertomusten kuvaamat ja herättämät kielteiset tunteet ovat merkityksellisiä tapahtumien havaitsemisen ja mielenpainumisen kannalta. Inhon, pelon ja surun tunteet liittyvät arkielämässäkin usein suuriin muutoksiin ja vaativat erityistä huomiota.

Oletus kielteisten tunteiden merkityksestä pätee esimerkiksi romaanilajiin, jossa konfliktit, haasteet, jännitteet, pettymykset ja menetykset ovat usein kertomuksen aihiona. Klassinen 1800-luvun romaani kuvaa onnen ja rakkauden haavetta, mutta rakkautta kuvataan usein traagisena. Onnellisuudessa itsessään ei ole kerrottavuutta kuin viitteellisesti, kuten saduissa: ”Ja he elivät onnellisina elämänsä loppuun saakka” – mutta ei siitä sen enempää.¹²

Inho kriittisenä tunteena

Jos kuitenkin kysytään Ahmedia seuraten, mitä tunteilla voidaan tehdä, negatiivisilla tunteilla on taiteessa muitakin tehtäviä kuin hedonistinen merkitys lukijan tai katsojan esteettisen kokemuksen ja subjektiivisen mielihyvän lisääjänä. Esimerkiksi Ngai korostaa kielteisten tunteiden kriittistä tehtävää. Ngain luennassa rumien ja kielteisten tunteiden kriittisyys ei myöskään liity helpottavaan tunteista vapautumiseen vaan pikemminkin epämiellyttävien tunteiden jatkuvuuteen, katharsiksen pitkittymiseen ja torjumiseen. Lukijan hyvä olo ei perinteisesti ole ollut yhteiskuntakriittisen kirjallisuuden tavoitteena. 1800-luvun realisteille kirjallisuus oli ”epämukavien totuuksien” paljastamista. Aikalaislukijoissa monet teokset herättivät suuttumusta ja inhoa. Suomalaisista kirjailijoista esimerkiksi Minna Canth sai aikalaismaineen naturalistisena ”kauneuden lakien tallajana” ja ”inhuuden ihantelijana”¹³.

”Ihantelun” sijaan inho on kuitenkin osa Canthin teosten kerronnallisia keinoja, joiden avulla kiinnitetään lukijan huomiota, rakennetaan yhteiskuntakriittistä näkökulmaa ja herätellään kollektiivista vastuuta. Realismin yhteiskuntakriittisyys ei toteudu julistavana kantaotavuutena vaan lukijaan vaikutetaan epäsuorasti muun muassa tunne-efektien kautta. Objektiivisuuteen pyrkivässä naturalismissa kertoja väistyy taka-alalle ja antaa tapahtumien ja kuvauksen puhua puolestaan. Dokumentaarista todellisuudenkuvausta tavoittelevassa naturalistisessa tekstissä inhoefekti luo toden tuntua, sillä inhoa voidaan pitää tunteena, jonka koemme poikkeuksellisen todellisena.¹⁴ Inho herättää yhtä aikaa uteliaisuutta ja torjuntaa; paradoksaalisesti inho houkuttelee katsomaan ja saa vetäytymään pois¹⁵. Intensiivisenä ja kokonaisvaltaisena tunteena inho aktivoi lukijan, ikään kuin pakottaa kohtaamaan todellisuuden, myös sen varjopuolet.

Canthista ”inhuuden ihantelijan” tehnyt ”Kauppa-Lop” (1889) alkaa groteskilla kuvauksella turpeakasvoisesta ja likaisesta, vankilaan joutuneesta naisesta, joka herättää inhoa ja sääliä huonetoiverissa: ”suupielet ja nenän-

alusta nuuskaisessa limassa, hiukset takussa ja silmillä¹⁶. Canthin novelli muuntelee niin sanottua *vetula*-aihetta, ruman vanhan naisen hahmoa, josta jo antiikin kirjallisuudessa tuli inhottavan prototyyppi, kauniin ja hyveellisen nuoren naisen vastakohta¹⁷. Kuvaus hyväsydämisestä mutta ulkoisesti rumasta Loposta kuitenkin rikkoo vetulan kuvaamisen perinnettä pahana ja kauhistuttavana. Samalla novelli tekee näkyväksi inhon mekanismin sosiaalisen eronteon välineenä ja kiinnittää lukijan huomiota siihen, kenen silmin Lopo nähdään inhottavana. Yhteiskunnallinen vastakkainasettelu korostuu etenkin köyhän Lapon ja porvarillisen Kortmanin rouvan kohtaamisessa: ”Hän nauroi, mutta rouva väistyi äkkiä taakse päin; nuo nuuskaiset huulet, takkuiset hiukset, jotka huivin alta tunkeutuivat esille, haju, joka löyhähti hänelle nenään ja suuhun, kaikki herätti hänessä vastustamatonta inhoa.”¹⁸ Huomio kääntyy inhon kohteesta tunteen kokijaan. Samalla inhon kuvaus herättää kysymyksen torjunnan tunteen moraalista perustasta: tunteena inholla on tietynlainen kaksoisefekti, sillä se sekä luo kielteisen arvion kohteestaan että aktivoi kysymyksen torjunnan moraalista perustasta ja sen luotettavuudesta.¹⁹

Canthin novellissa inhon tunne ja sen mekanismit nivoutuvat kertomukseen huono-osaisuudesta. ”Kauppa-Lopo” on kuvaus laitapuolen kulkijasta, köyhästä naisesta, jolle on kasautunut ongelmia rikkonaisista ihmissuhteista päihteen käyttöön ja mielenterveyden horjumiseen. Novellissa esille nousee fyysisen ja moraalisen puhtauden yhteyteen uskova ajattelutapa, joka 1800-luvulla peilautui käsityksiin yhteiskuntahygieniasta. Inhon ja häpeän politiikka oli osa kansakunnan rakentamisen tunnehallintoa: likainen kansa näyttäytyi moraalisesitkin epäilyttävänä, laiskana ja kykenemättömänä täyttämään aktiivisen kunnan kansalaisuuden ihanteita. Tähän viitataan myös Canthin *Köyhää kansaa* (1886) -kertomuksessa, joka kuvaa lapsiperheen köyhyttä sairauden ja työttömyyden kierteessä. Perheen äiti Mari on sisäistänyt hyväosaisten puhettavan. Tarkastajarouvien poistuessa kotiaan hän kuulee jo mielessään näiden paheksuvan kodin likaisuutta: ”Kyllä siellä oli kurjaa, mutta on niissä, poloisissa, itsessäänkin syytä. Voisivathan edes pestä lapsensa ja pitää siistiä ympärillään. Vesi ei kumminkaan mitään maksa.”²⁰

Inho on esimerkki Ahmedin termein tahmaisesta tunteesta, joka liikkuu oliosta tai yksilöstä toiseen, merkitsee niitä ja siirtyy helposti kohteisiin, joissa ei ole sinänsä mitään vaarallista tai saastuttavaa.²¹ Biologisesti inholla on lähtökohtaisesti ihmistä suojaava vaikutus: myrkyllisten eläinten, pilaantuneiden elintarvikkeiden, mätänevän ruumiin, tarttuvan taudin tai lian herättämä inho on puolustusreaktio, jonka tarkoituksena on suojella sairastumiselta ja kuolemalta. Inhon kohteet liittyvät epämiellyttäväksi koettuun läheisyyteen, kuten pahoinvointia ja vastenmielisyyttä herättäviin hajuihin, makuihin tai visuaalisiin aistimuksiin, orgaaniseen todellisuuteen, elämän ruumiilliseen ja animaaliseen, primitiiviseen puoleen.²² Metaforien ja kertomusten keinoin operoivassa, ”kirjallisessa” ihmismielessä inhon

merkitysalue on kuitenkin siirrettävissä myös sinne, missä vaaraa ei ole. Tämä mekanismi, psykologinen kontaminaatio tekee inhosta riskialttiin tunteen. Ian Miller ja Martha Nussbaum ovat tuoneet esille inhon moraalisesti ja poliittisesti kyseenalaisen ulottuvuuden, näkyvät ja huomaamattomat tavat, joilla inho on valjastettu muovaamaan yhteiskuntaa, sosiaalisia suhteita, hierarkioita ja lainsäädäntöä.²³ ”Ihmiskoskan” retoriikka, epäinhimillistäminen, on erilaisille syrjinnän diskursseille tyypillinen retorinen keino, jonka seuraukset ovat olleet järkyttäviä. Vihollisen likaisuuden, saastaisuuden ja elämellisyuden korostaminen on vihapuheelle ja sotapropagandalle tavallista. Kun vastapuoli nähdään inhoa herättävänä epäihmisinä, perustellaan oikeutta tuhota ja tappa.

Kysymys inhon suhteesta moraalisiin on kuitenkin monimutkainen. Onko inho rumista tunteista rumin tunne, joka sisäsyntyisesti estää myötätunnon kehittymisen vai voiko se olla myös osa eettistä herkkyyttä?²⁴ Torjuntana inho merkitsee, että emme hyväksy jotain, ja kysymys torjunnan moraalista riippuu arvoistamme. Canthin kriittisen naturalismin perintöä jatkava Sofi Oksasen *Puhdistus* tarjoaa kiinnostavan esimerkin. Romaanissa korostuvat jälleen inhon monet tehtävät ja sävyt. Inhon tunne tuodaan teokseen jo *Puhdistuksen* aloituksessa, jossa Aliide Truu kohtaa raatokärpäsen. Kuolleet ruumiiseen assosioituva, universaali inho-ärsyke luo trilleriin jännitystä ja pelon tunnelmaa. Myöhemmin lukijalle selviää, että ”lihan perään” oleva kärpänen on myös Aliiden kokeman seksuaalisen väkivallan traumaattinen symboli. Jännityksen ja lukijan mielenkiinnon herättämisen ohella *Puhdistuksen* kuvaamat inho-ärsykkeet ja -efektit kutoutuvat teoksen kriittiseen viestiin. Romaanin kuvaukset seksuaalisesta väkivallasta ja raiskauksista – esityksineen sukuelinten haavoittamisesta – vetoavat inhon perusärsykkeeseen, niin sanottuun ruumiinkuoren rikkomiseen (kuten viiltämisen herättämään inhoon) ja herättävät torjuntaa. Spontaani torjunta ja inho toimivat ikään kuin väkivallan vastaisena vetoimuksena ja kytkeytyvät siten romaanin moraaliseen viestiin. Tässäkin inhon tarkoituksena on saada lukija haastumaan vaietuista asioista.

Canthin ja Oksasen esimerkit osoittavat, että taiteen ja negatiivisten tunteiden kumppanuus voi valjastaa inhon kriittiseen ajatteluun käyttämällä inhon shokkireaktiota ja torjuntaa yhteiskunnallisen keskustelun välineenä. Kirjoituksen otsikko ”Maailmanparantaja on aina epämiellyttävä” lainaa puolestaan kolmatta suomalaista naiskirjailijaa, Maria Jotunia, jonka teokset Canthin tavoin liikkuvat usein negatiivisten tunteiden keskellä.²⁵ Jotunia on usein kutsuttu pessimistiksi, mutta Jotunin pessimismiä ei pidä ymmärtää metafysisenä synkkyyttenä tai elämän kieltä.²⁶ Kielteisyys on enemmänkin halua kohdata vastoinkäymisiä ja epämiellyttäviä totuuksia. Feministi on monesti *killjoy*, ilonpilaaja, kuten Ahmed kuvaa.²⁷ Yhteiskuntakriittinen eetos realisoituu usein tyytymättömyydessä, johon sisältyy oletus muutoksen tarpeesta ja vaatimus muutoksesta.

Viitteet

- 1 Oksanen 2008, 10.
- 2 Kirjallisuuden affektiivisuudesta ja kirjallisuuden ja tunteiden tutkimuksesta ks. Helle & Hollsten 2016. Tunteilla on biologinen perusta, mutta vuorovaikutuksessa ja kielenkäytössä tunteet saavat kulttuurisen merkityksen ja tunteiden ilmaisu konventionaalistuu ja rituaalisoituu. Tunnereaktiomme pohjautuvat paljolti opittuihin malleihin, ks. esim. Reddy 2001, 16; Wetherell 2012, 47. Kirjallisuus käyttää kulttuurisesti olemassa olevia malleja, mutta myös uusintaa ja luo malleja ja siten muokkaa tunteitamme ja tunteiden ilmaisua.
- 3 Ks. esim. von Scheve & Salmela 2014; Rosenwein 2007 & 2015; Reddy 2001.
- 4 Ahmed 2018, 21–22.
- 5 Empatia eli toisten tunteiden tunnistaminen, ymmärtäminen tai toisten tunteiden jakaminen, toisen asemaan asettuminen voi koskea yhtä hyvin positiivisia kuin negatiivisia tunteita, mutta ilmiönä empatia ymmärretään yleensä positiivisena ja liitetään myötätuntoon, johon empatia voi johtaa. Toisaalta empatian ja myötätunnon ongelmista ks. Ahmed 2018, 33, 52, 57.
- 6 Solomon & Stone 2002; Teroni 2018.
- 7 Emotionaalisen valenssin näkökulmasta tunteen positiivisuutta tai negatiivisuutta voidaan tarkastella eräänlaisena tunteen sisäänrakennettuna piirteenä. Esim. häpeää voidaan pitää myönteisenä tunteena sikäli, että se pakottaa ennakkoimaan ja tarkastelemaan kriittisesti tekojen seurauksia ja sillä on yhteisön ja yksilön kannalta ”myönteinen”, suojaava vaikutus. Väärin tekemisestä heräävän häpeän tunteen voidaan kuitenkin ajatella liittyvän tunteen negatiiviseen valenssiin: reagoimme kielteisesti tekoon, joka herättää häpeää, ks. Teroni 2018, 10.
- 8 Ahmed 2018, 160–164.
- 9 Ahmed 2010.
- 10 Ngai 2005.
- 11 Menninghaus ym. 2017.
- 12 Ks. Menninghaus ym. 2017.
- 13 Arvid Genetzin (Arvi Jänneksen) runo ”Inhuuden ihantelijalle” (1889) syntyi Canthin ”Kauppa-Lopoa” vastaan.
- 14 Menninghaus 2003, 9; Rossi 2017.
- 15 Inhon lumo ja kuvotus peilautui 1800-luvun naturalismin vastaanotossa. Ranskassa Zolan romaanit herättivät kriitikoissa inhoa ja moraalista närkästystä, mutta teokset olivat myös hyvin suosittuja, ks. esim. Rossi 2017.
- 16 Canth 1999, 4.
- 17 Menninghaus 2003, 83–91.
- 18 Canth 1999, 26.
- 19 Korsmeyer & Smith 2004, 1.
- 20 Canth 1886, 35.
- 21 Ahmed 2018, 117–121.
- 22 Rozin ym. 2009, 121–122.
- 23 Miller 1997; Nussbaum 2004.
- 24 Tästä keskustelusta ks. Korsmeyer & Smith 2004, 22–25.
- 25 Jotuni 1930, 391. Jotunin aforismi kokoelmasta *Avonainen lipas* (1929).
- 26 Filosofisesta pessimismistä ks. Dienstag 2006; Jotunin pessimismistä ks. Rossi 2013.
- 27 Ahmed 2017.
- in Art Reception. *Behavioral and Brain Sciences*. Vol. 40, No. 1, 2017.
- Miller, William Ian, *The Anatomy of Disgust*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1997.
- Ngai, Sianne, *Ugly Feelings*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2005.
- Nussbaum, Martha, *Hiding from Humanity. Disgust, Shame, and the Law*. Princeton University Press, Princeton 2004.
- Oksanen, Sofi, *Pubdistus*. WSOY, Helsinki 2008.
- Reddy, William, *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*. Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- Rosenwein, Barbara, *Emotional Communities in the Middle Ages*. Cornell University Press, Ithaca & London 2007.
- Rosenwein, Barbara, *Generations of Feeling. A History of Emotions 600-1700*. Cambridge University Press, Cambridge 2015.
- Rossi, Riikka, Writing Disgust, Writing Realities. The Complexity of Negative Emotions in Émile Zola’s *Nana*. Teoksessa *Writing Emotions. Theoretical Concepts and Selected Case Studies in Literature*. Toim. Ingeborg Jandl, Susanne Knaller, Sabine Schönfeller & Gudrun Tockner. Transcript, Bielefeld 2017.
- Rossi, Rossi, Villinainen ja soturi. Alkukanntaisuus ja pessimismi Maria Jotunin naiskuvissa. Teoksessa *Kirjallisuuden naiset. Naisten esityksiä 1840-luvulta 2000-luvulle*. Toim. Riikka Rossi & Saija Isomaa. SKS, Helsinki 2013, 113–140.
- Rozin, Paul, Haidt, Jonathan & McCauley, Clark, Disgust. Teoksessa *The Oxford Companion to Emotion and Affective Sciences*. Toim. Sander David & Klaus R. Scherer. Oxford University Press, Oxford 2009, 121–122.
- Solomon, Robert C. & Stone, Lori D., On ”Positive” and ”Negative” Emotions. *Journal for the Theory of Social Behaviour*. Vol. 32, No. 4, 2002, 417–435.
- Teroni, Fabrice, Emotionally Charged. The Puzzle of Affective Valence. *Shadows of the Soul: Philosophical Perspectives on Negative Emotions*. Routledge, New York & London 2018, 10–19.
- Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Anna Hollsten & Anna Helle. SKS, Helsinki 2016.
- Wetherell, Margaret, *Affect and Emotion. A New Social Science Understanding*. Sage, London 2012.

Kirjallisuus

- Ahmed, Sara, *The Promise of Happiness*. Duke University Press, Durham, NC 2010.
- Ahmed, Sara, *Living a Feminist Life*. Duke University Press, Durham, NC 2017.
- Ahmed, Sara, *Tunteiden kulttuuripolitiikka* (The Cultural Politics of Emotion 2004). Suom. Elina Halttunen-Riikonen. niin & näin, Tampere 2018.
- Canth, Minna, *Kauppa-Lopo. Agnes*. Helsinki, SKS 1999.
- Canth, Minna, *Köyhää kansaa. Kuvaus työväen elämästä*. G. W. Edlund, Helsinki 1886.
- Collective Emotions*. Toim. Christian von Scheve & Mikko Salmela. Oxford University Press, Oxford 2014.
- Dienstag, Joshua Foa, *Pessimism. Philosophy. Ethic. Spirit*. Princeton University Press, Princeton 2006.
- Jotuni, Maria, *Kootut teokset IV*. Otava, Helsinki 1930.
- Kolnai, Aurel, *On Disgust*. Toim. Barry Smith & Carolyn Korsmeyer. Open Court, Chicago 2004.
- Korsmeyer, Carolyn & Smith, Barry, Visceral Values. Aurel Kolnai on Disgust. Teoksessa Aurel Kolnai, *On Disgust*. Toim. Barry Smith & Carolyn Korsmeyer. Open Court, Chicago 2004, 1–25.
- Menninghaus, Winfried, *Disgust. The Theory and History of a Strong Sensation* (1999). Käänt. Howard Eiland & Joel Golb. State University of New York Press, Albany 2003.
- Menninghaus, Winfried, Wagner, Valentin, Hanich, Julian, Wassiliwizky, Eugen, Jacobsen, Thomas, & Koelsch, Stefan, The Distancing-embracing Model of the Enjoyment of Negative Emotions